

Rodney Edvinsson

Anarkismen ur marxistisk synvinkel

Publicerad både i *Marxistiskt Perspektiv* nr 3 1997 och i *Arbetarmakt*: 1997-10-01

I denna artikel framlägger Rodney Edvinsson en marxistisk kritik av anarkismen, framför allt dess uppfattning om staten, idealsamhället, centralismen och praktiskt handlande. I nästa artikel behandlas anarkismens idémässiga och filosofiska grundvalar, men också vad dessa grundvalar reflekterar för sociala krafter i samhället.

Som rörelse har anarkismen fört en tynande tillvaro ända sedan inbördeskriget i Spanien på 30-talet. Det var sista gången som anarkismen hade något massinflytande. Bland en del ungdomar kan dock anarkistiska idéer få ett visst stöd, även om bara en liten del av dem går med i en anarkistisk grupp.

På anti-rasistfronten tycks det finnas anarkister som ”gör någonting”. När (v)- och (s)-politiker går åt höger och sviker, är det inte konstigt att det uppstår ett förakt mot allt vad politik och partier heter. När polisen blir brutalare mot antirasister, demonstrerande elever och invandrarungdomar växer hatet gentemot maktutövarna. Anarkismen är ju mot all makt och mot alla politiker, så varför skulle man inte då bli anarkist?

Syftet med artikeln är främst att lägga fram en marxistisk kritik av anarkismen. För oss marxister utgör anarkismen en intressant referenspunkt, som vi kan slipa våra argument mot men som vi också kan lära oss av. Anarkismen ställer några oerhört viktiga frågor som behöver besvaras. Anarkismens starka sida är som kritiker, men det är när det kommer till att presentera ett positivt alternativ som dess svaga sidor kommer fram.

För den som vill ha en mer insatt skildring av anarkismen finns annan litteratur att läsa. Bl a rekommenderas Woodcocks *Anarkismen – Omstörtande nihilism eller fredlig idealism?* och Guérins *Anarkismen – Från lära till handling*. Båda författarna har sympatier med anarkismen men drar sig ändå inte för att föra fram sådant som talar mot den.

Denna artikel är en omarbetad och förlängd version av en artikel jag skrev i det av Offensiv (som jag då var medlem i) utgivna magasinet *Marxismen Idag* nummer 5 (1995). En del av det som skrevs i den gamla versionen kan jag idag inte stå för, därför har jag gjort en del förändringar.

Vad är anarkism?

Vad är då anarkism? Att försöka besvara den frågan är lite grann som att slåss mot väderkvarnar. När kritik riktas mot anarkismen i en specifik fråga är det inte sällan som vissa anarkister kan säga att de inte alls står för sådana åsikter. Anarkismen inrymmer nämligen alla möjliga riktningar, som kan ha helt olika uppfattningar.

Det finns anarkister som förespråkar individuell terrorism, och det finns pacifistiska anarkister. Det finns anarkister som är för privat egendom och konkurrens och det finns de som förespråkar kollektiv egendom. Det finns anarkister som är mot all form av organisering och centralism, och det finns de som ser behovet av en viss sådan. Det finns anarkafeminister och det finns (eller åtminstone har funnits) de anarkister som vill värna om den lilla enheten familjen med familjefadern i spetsen. Det finns militanta anarkistiska veganer och det finns köttätande anarkister, o s v.

Det finns rörelser, exempelvis syndikalismen och danska autonomerna, som egentligen inte kan beskrivas som rent anarkistiska (en del autonoma vill t ex kalla sig för marxister), men som har många anarkistiska inslag. Historiskt sett finns det också många exempel på

anarkister som gått över till marxismen.

Men det ligger i anarkismens natur att inte ha en fast grundteori och att ständigt skifta sina ståndpunkter från den ena extremen till den andra. Bakunin menade t ex att lära teori till arbetarna bara skulle kväva den revolutionära glöd som varje människa redan besitter. Till skillnad från Marx' "vetenskapliga socialism" hävdade Bakunin att hans egen socialism var "rent instinktiv".

Ett särskilt problem för den som vill studera anarkismen är att enskilda anarkister inte sällan bryter mot de principer de själva bekänner sig till.

Ändå finns vissa grundtankar och teoretiska resonemang bakom anarkismen. Jag tror också att anarkismen är mer teoretiskt inriktad än t ex reformismen, som ju är rent pragmatisk, anpassad till de för stunden rådande förhållandena. Anarkismen ska kanske ses som en ram, snarare än distinkt ideologi, där många olika strömningar kan inrymmas. Det är denna ram som behöver förstås.

De viktigaste anarkistiska ideologerna

- *Pierre-Joseph Proudhon* (1809-1865)

Den förste som kallade sig anarkist, men föregade sig när man antydde att han byggt upp något som helst tanke-system. Till börden en man ur folket. Ville skapa arbetarkooperativ som gradvis skulle tränga kapitalismen åt sidan. Var inte mot konkurrens och privat egendom.

- *Michail Bakunin* (1814-1876)

Var mot privat egendom och arvsrätt, ville ha "federativ samegendom". Förespråkade individualistiska aktioner och den konspiratoriska organisationen, som skulle "väcka" massorna. Hade hårda strider med Marx inom Första Internationalen, vilket ledde till dess splittring 1872 efter Pariskommunens fall.

- *Pjotr Kropotkin* (1842-1921)

Från början av furstebörd. Skilde sig från Proudhon och Bakunin genom att betona behovet i stället för arbetet som fördelningsgrund, men var mot statlig äganderätt. Tog avstånd från individuell terrorism. 1914 stödde han England och Frankrike som stater i första världskriget mot Tyskland, som han ansåg vara mer "auktoritärt". Sommaren 1917 stödde han den ryska provisoriska (borgerliga) regeringens krigsoffensiv. Gav dock senare kritiskt stöd till Oktoberrevolutionen.

Olika riktningar inom anarkismen

- **Filosofisk anarkism**

Menar att det anarkistiska samhället är en fin tanke men egentligen inte önskvärt, eller önskvärt men inte genomförbart, åtminstone inte än. Denna form av anarkism är bäst lämpad för den som vill ha ett rent samvete, men egentligen inte är så intresserad av att förändra de rådande samhällsförhållandena.

- **Individualanarkism**

Utgår ifrån att samhället inte är en organism utan en samling individer, som inte har några förpliktelser gentemot samhället utan bara mot varandra. Max Stirner, som i efterhand brukar räknas till denna riktning, förutsåg t ex en union av egoister som skulle dras till varandra av aktning för varandras skoningslöshet.

Individualanarkismen skulle också kunna betecknas som en extrem form av den klassiska liberalismen. Extrem eftersom den tar vissa åsikter inom liberalism, såsom tron på den fria marknaden och minimal statlig inblandning, och drar dem till sin spets. Denna form av anarkism har främst haft sitt stöd i USA, med Warren, Tucker och Rothbard som de mest

kända företrädarna.

• **Mutualismen**

Mutualismen skulle kunna sägas representera en typ av anarkism som uppstår då individualisterna börjar tillämpa sina idéer i praktiken. Den bygger på att individer som innehar (men inte äger) sina produktionsmedel ska ingå i frivilliga överenskommelser med varandra på jämlikhetens och ömsesidighetens grundval. Varje individ ska tillförsäkras produkten av sitt eget arbete. Dess främsta namn är Proudhon. Mutualismen skulle kunna sägas vara den tidigaste formen av anarkism, och kan placeras någonstans mittemellan individualismen och kollektivismen.

• **Kollektivism, kommunism, syndikalism**

Dessa tre former av anarkism är mer anpassade till de industrialiserade samhällena och till den kollektiverade arbetarklassen.

Kollektivismen, vars främsta företrädare var Bakunin, utgjorde den första organiserade anarkismen. Kollektivisterna är till skillnad från mutualisterna mot privategendomen, men anser att arbetsinsatsen ska ligga till grund för fördelningen.

Anarkokommunismen vill istället att behoven ska styra fördelningen, och vill avskaffa lönesystemet. Grunden för denna riktningens idealsamhälle skulle utgöras av de lokala kommunerna. Till denna strömning kan vi räkna de flesta kända anarkister; Kropotkin, Malatesta, Reclus, Goldman, Berkman, osv.

Anarkosyndikalismen, som i sig själv inrymmer ett antal riktningar, uppstod i slutet av 1800-talet och lägger tonvikten på de revolutionära fackföreningarna både som kamporgan och som grundval för det framtida anarkistiska samhället.

Staten

Ett gemensamt drag hos anarkister har varit deras avståndstagande från varje form av stat. Det grekiska ordet "anarchos" betyder "utan regering". Deras motvilja mot staten har även uttryckts i en motvilja mot politik i allmänhet, samt mot all form av maktutövning och centralism. Det är mot denna bakgrund som anarkister klumpar ihop både reformister och marxister, och betecknar dessa som "auktoritära socialister".

Det finns dock mycket gemensamt mellan anarkismen och marxismen i avståndstagandet av staten och synen på polisens roll. Lenin gav till exempel anarkisterna rätt när de kritiserade socialdemokraternas tro på att man skulle kunna använda den borgerliga staten som ett verktyg för att förverkliga socialismen. Istället menade han att arbetarklassen måste krossa det borgerliga, byråkratiska, militära statsmaskineriet.

Enligt marxismen uppstod staten som ett instrument för en klass att dominera och förtrycka en annan klass. Så länge det finns fattiga och rika, de som har mer och de som har mindre, privilegierade och icke-privilegierade uppstår ett behov av en våldsapparat för att så att säga "konservera" dessa ojämlikheter. Engels brukade säga att staten i dess extrema fall kan reduceras till ett förband av beväpnade män. Polis och militär har aldrig fyllt en "neutral roll" i samhället.

Om polisen inte räcker till för att hålla klasskampen i "säkra" banor kommer borgarklassen inte tveka inför att använda militären och mer diktatoriska metoder. Sverige är inget undantag, det visades bland annat i Ådalen 1931.

Borgarna pratar gärna om demokrati när demokrati inte utgör en direkt fara mot kapitalets makt. Men så fort revolutionen knackar på dörren är det andra tongångar som gäller.

Skillnad mellan anarkism och marxism uppstår då det kommer till vad det borgerliga stats-

maskineriet ska ersättas med. Marxister anser att arbetarklassen under en övergångsperiod behöver organisera sin egen stat, och att denna arbetarstat bara kan försvinna gradvis – den måste så att säga dö ut av sig själv. Engels uttryckte denna kritik på följande sätt:

Om autonomisterna hade nöjt sig med att säga, att framtidens sociala organisation kommer att medge auktoritet endast inom de gränser som oundvikligen uppdrages av produktionsförhållandena, så kunde man ha kommit till samförstånd med dem. Men de är blinda för alla fakta som göra auktoriteten nödvändig och kämpar lidelsefullt mot detta ord...

[D]e antiauktoritära kräver att den politiska staten skall avskaffas med en gång, innan de sociala förhållanden som frambragt den ännu avskaffats. De kräver att den sociala revolutionens första åtgärd skall vara auktoritetens upphävande.

Har dessa herrar någonsin sett en revolution? En revolution är utan tvivel den mest auktoritära sak som finns, varigenom en del av befolkningen påtvingar den andra sin vilja med gevär, bajonetter och kanoner, allt mycket auktoritära medel, och det parti som segrat måste hävda sitt herravälde med hjälp av den skräck som dess vapen inger de reaktionära. Och om inte Pariskommunen begagnat sig av det beväpnade folkets auktoritet gentemot bourgeoisien, hade den då kunnat hålla sig längre än en dag? Kan vi inte i stället klandra den för att den alltför litet gjorde bruk av denna auktoritet? Alltså: antingen – eller: antingen vet de antiauktoritära inte vad de själva säger, och i så fall åstadkommer de endast förvirring, eller också vet de det, och i så fall förråder de proletariats sak. I båda fallen tjänar de endast reaktionen.

På samma sätt som strejkande arbetare eller antirasister måste organisera sina egna vakter och funktionärer för att slå tillbaka angrepp från polis, strejkbrytare eller fascister på samma sätt behöver – enligt marxisterna – arbetarna organisera sin egen milis, sin egen maktutövning, och i slutändan sin egen stat för att slå tillbaka eventuella angrepp från borgarklassen.

Hittills genom historien har ingen styrande klass (eller samhällsskikt) gett ifrån sig makten frivilligt. Borgarklassen kommer inte att bara passivt titta på om arbetarna försöker ta över deras företag, fastigheter och finansstillgångar.

De flesta anarkister är inte mot våld, t ex i kampen mot kapitalismen. Men vad är våld? Våld är alltid en form av maktutövning. De förtrycktas våld är ju en form av maktutövning visavi förtryckarna. Och staten är ingenting annat än en organiserad våldsapparat. Den fråga man då måste ställa sig är varför det individuella, decentraliserade våldet skulle vara ”bättre” än det organiserade, centraliserade? Är det inte så att det okontrollerade, decentraliserade våldet sammantaget inte innehåller färre excesser än det centraliserade?

De pacifistiska anarkisterna är då mycket mer konsekventa. Men var och en med lite erfarenhet av dagens samhälle förstår att ”vända-den-andra-kindens”-tanken mest är användbar för förtryckarna, nämligen då den predikas till de förtryckta att inte göra motstånd. Om våld eller åtminstone hot om våld är det enda sättet för de förtryckta att få bort förtryckarnas våld då rentvår man ju inte sitt eget samvete genom att gå emot varje form av våld eftersom man i det fallet bidrar till att bibehålla förtryckarnas våld.

Stalinismen

Men Östeuropa då? Bakunin hävdade redan på 1800-talet:

Ta den vildaste revolutionär och sätt honom på Rysslands tron eller ge honom den diktatoriska makt som alla revolutionens spolingar drömmer om, och inom loppet av ett år kommer denne revolutionär att vara värre än tsaren själv.

Är inte detta en lysande förutsägelse av att den marxistiska tesen om proletariats diktatur oundvikligen måste leda till despotism, en bekräftelse av att stalinismen är den logiska fortsättningen på marxismen?

När arbetarna tog makten i Ryssland 1917 organiserade kapitalisterna och de gamla gods-

ägarna ("de vita") en kontrarevolution, vilket ledde till inbördeskrig som rasade i flera år. Där de vita gick fram slaktades revolutionärerna, pogromer organiserades mot judar och järnhård diktatur infördes. De fick stöd av utländska arméer som invaderade Ryssland. Arbetarna kunde bara segra över de vita genom att organisera sin egen stat och sin egen armé – den Röda Armén.

Behovet av en sådan arbetarstat kommer inte att försvinna förrän arbetarna segrat i internationell skala. Först därefter kan staten börja dö ut.

Det misstag som anarkisterna gör är att de ser staten som ett ont i sig, i sin isolering från de övriga samhälleliga förhållandena, och inte som ett instrument för en viss klass eller samhällsskikt att försvara sina intressen. Det finns alltid en social grund för staten.

I Sovjetunionen på 20-talet förvandlades staten från att vara ett instrument för världsrevolutionen till att i allt högre grad försvara en privilegierad stalinistisk byråkrati mot arbetarklassen. Arbetarstaten degenererade. Revolutionen led nederlag i andra länder och isolerades till det underutvecklade Ryssland, där det egentligen inte fanns några förutsättningar för socialism. Och underutveckling skapar ojämlikhet. Staten i Ryssland började inte dö utan blev istället allt brutalare i sitt försvar av de nya privilegierade i samhället.

Om arbetarna tar makten måste de förstås ta till motåtgärder för att inte en ny byråkrati ska ta ifrån dem styret. Några av de krav som borde ställas på en genuin proletär diktatur ("diktatur" i bemärkelsen maktutövning och inte minoritetsstyre) är:

- 1) Alla makthavande funktionärer inom staten ska väljas och kunna återkallas när som helst.
- 2) Dessa ska leva på en arbetarlön och inte ha några privilegier, vilket ska motverka makt-korruption.
- 3) Rotation på posterna. När alla är byråkrater blir ingen byråkrat.
- 4) Ingen stående armé utan ett beväpnat folk. Om majoriteten är beväpnad kommer en liten minoritet att ha ytterst svårt att påtvinga sin vilja över samhället.
- 5) Fria fackföreningar och frihet för alla partier, utom fascistiska och de som med våld försöker störta den proletära demokratin, att ställa upp i val och propagera för sina idéer.

En stat som är organiserad på ett sådant sätt skiljer sig radikalt från den borgerliga statsformen. Den förra utgör egentligen ingen riktig stat utan en halvstat – ett mellanting mellan statsmaskineri och statslös kommunistisk organism. I motsats till den borgerliga statsformen görs ingen åtskillnad mellan beslutande och verkställande makt. När så i den proletära demokratin, som alltså också är en proletär diktatur, hela folket involveras i både beslut och verkställande av besluten, växer halvstaten så att säga samman med hela samhället vilket i sig självt gör att den börjar dö bort.

Den stalinistiska staten var å sin sida mer lik den borgerliga statsformen, där byråkratin, militären och polisen kom att avskilja sig från och resa sig över det övriga samhället.

Idag är förutsättningarna för en arbetarrevolution ganska annorlunda. Arbetarklassens och fackföreningsrörelsens styrka är mycket större än den var i Ryssland 1917. Analfabetismen är i stort sett utrotad, och arbetarna är potentiellt sett bättre rustade att ta över styret i samhället. Händelserna i Östeuropa 1989 visade hur snabbt en revolution idag kan spridas, inte minst p g a informationsteknologins utveckling, från ett land till ett annat. Dessutom kan arbetarklassen idag dra lärdomar av stalinismens misslyckande.

Dessa faktorer talar mot en ny stalinistisk utveckling om arbetarklassen skulle ta över statsmakten.

Kronstadt

Ett exempel som anarkister brukar lyfta fram för att visa att stalinismen var en förlängning av leninismen är bolsjevikernas undertryckande av ett uppror i Kronstadt, en flottbas utanför Petersburg, år 1921. Kronstadt avlivade myten om den proletära staten, menade anarkisterna senare (påpekas bör dock att anarkister inte spelade någon roll i dessa händelser). Eller för att låta Guérin lägga fram anklagelsepunkten:

Bolsjevikledarna hade en gång för alla identifierat revolutionen med kommunistpartiet och allt som gick i stäv mot denna myt kunde i deras ögon inte vara annat än ”kontrarevolutionärt”. De såg hela den marxistisk-leninistiska lärobyggnaden repas upp. Kronstadt föreföll dem så mycket mer skrämmande, som de själva regerade i proletariatets namn och plötsligt konfronterades med en oppositionsrörelse av ovedersägligt proletär karaktär. Dessutom hade Lenin nu en gång fått för sig att enda alternativet till hans partidiktatur var tsardömet återinförande. Makthavarna i Kreml resonerade likadant år 1921 som deras efterföljare hösten 1956: Kronstadt var föregångare till Budapest.

Men Kronstadt-incidenten måste förstås utifrån de förhållanden som rådde i Sovjet i början av 20-talet. Landet hade genomgått först första världskriget och sedan ett inbördeskrig. Svält och misär ledde till ett gryende missnöje, främst bland bönderna. Men alla behoven kunde inte tillfredsställas, man var tvungen att ransonera med resurserna. Inte heller anarkisterna skulle ha kunnat skapa varor ur intet.

Under dessa år slogs Röda armén flera gånger mot kosacker, bönder och även vissa arbetarskikt. Varför lyfter då allt från borgare till reformister och anarkister fram Kronstadt som ett speciellt exempel? Detta beror på den heroiska roll som Kronstadt-matroserna hade spelat under Oktoberrevolutionen, vilka nu alltså bolsjevikerna riktade sina vapen mot. Men mellan Kronstadt 1917 och Kronstadt 1921 var det en stor skillnad. Under inbördeskriget hade Kronstadts avantgarde skickats till fronten, kvar fanns de med lägst revolutionär medvetenhet.

I en krigssituation kan inte samma spelregler gälla som i fredstid. Upprorsmakarna i Kronstadt deklarerade att de inte längre erkände sovjetmakten och arresterade två sovjetiska kommissarier. Detta var en direkt utmaning av sovjetmakten som statsmakt, vilket underminerade möjligheten till att uppnå en fredlig lösning. Till sitt förfogande hade rebellerna en förstklassig flottbas (som låg bara 25 kilometer från Petersburg), stridsfartyg, tungt artilleri, maskingevär, osv. Skulle inte sovjetmakten ha agerat snabbt låg en dödlig fara i situationen. Eller som Trotskij senare beskrev det:

Bundna varken av tid eller plats, vill de diletantiska kritikerna mena att allting skulle ha kunnat slutat till allas belåtenhet om bara revolutionen hade lämnat de upproriska matroserna ifred. Tyvärr, skulle inte den världsomspännande kontrarevolutionen på några villkor ha lämnat dem ifred. Kampens logik skulle i fästningen ha gett en övermakt åt extremisterna, d v s de mest kontrarevolutionära elementen. Försörjningsbehovet skulle ha skapat ett direkt beroende av utländsk bourgeoisie och deras ombud, de Vita emigranterna. Alla de nödvändiga förberedelserna för att det skulle gå den vägen hade redan gjorts. Under liknande förhållande skulle, i hopp om ett lyckligt slut, bara människor som de spanska anarkisterna eller POUM-isterna ha väntat passivt. Bolsjevikerna tillhörde lyckligtvis en annan skola. De ansåg det vara deras plikt att släcka elden så fort den hade tänts, för att på så sätt reducera antalet offer till ett minimum.

Man kan förstås alltid diskutera huruvida Trotskij och bolsjevikerna verkligen hade gjort en korrekt bedömning av Kronstadtsituation. Kanske om bolsjevikerna hade agerat annorlunda kunde man ha undvikit lidande och blodsutgjutelse. Och så kan man också resonera kring varje slag, må det vara krig eller strejk (i strejkfallet huruvida man verkligen hade behövt spöa upp strejkbrytare). Här finns ingen perfekt ”mall” hur revolutionärer bör agera vid varje situation, det blir upp till att göra en konkret bedömning.

Men Kronstadt-fallet reduceras ytterst till ett par principiella frågeställningar: Ska en revolution ha rätt att försvara sig? Och ska den ha rätt att försvara sig även gentemot klassfränder som – kanske i god tro utan att veta att de utnyttjas av reaktionära krafter, kanske i ren desperation – handgripligen attackerar eller hotar revolutionen?

I Spanien, 15 år efter Kronstadt, visade anarkismen vad den hade för svar på dessa frågor, som vi strax ska komma till.

Reformisternas invändningar när det gäller Kronstadt är förstås rent hyckleri. Om man, till skillnad från anarkisterna, accepterar existensen av en stat måste man också acceptera dess rätt att försvara sin ensamrätt att utöva våld inom sitt territorium (vilket är en del i definitionen av en stat). Medan reformister accepterar den borgerliga statens rätt att existera som stat vill de alltså beröva den proletära staten denna rätt. Marxisters inställning är den omvända.

”Val är kontrarevolution”

Anarkismens avståndstagande från staten har gjort att den också är motståndare till att ställa upp i parlamentsval och förespråkar valbojkott. ”Den allmänna rösträtten är kontrarevolution”, uttryckte en gång Bakunin. Daniel Guérin skriver på samma tema:

Makten korrumpierar, arbetare som väljs till riksdagsmän och flyttas upp på en borgerlig levnadsstandard för att bli politiker i stället för arbetare, kommer att förborgerligas och kanske bli borgerligare än borgarna själva.

Och är det inte en utmärkt beskrivning av vad som har skett med socialdemokraterna?

Marxister hyser inga illusioner om parlamentsval. Marx menade att i en borgerlig demokrati hålls val var tredje eller sjätte år för att ”avgöra vilken medlem av den härskande klassen som skulle företräda och förtrampa folket”. Det är knappast troligt att det skulle gå att rösta bort kapitalismen i allmänna val. Alla historiska erfarenheter har hittills visat att om ett framröstat arbetarparti skulle hota kapitalisternas egendomar, har borgerligheten inte tvekat att använda sig av valutaflykt, valfusk och i slutändan militärkupper.

Men revolutionära socialister kan också utnyttja allmänna val. Att ställa upp i val innebär att socialister kan sprida sina idéer till bredare skikt, det vore idiotiskt att i alla lägen avvisa den möjligheten. Den allmänna rösträtten och fackliga rättigheter är trots allt något som arbetarrörelsen tillkämpat sig i hård strid mot högern. Valbojkott innebär att man ställer sig ”neutral” i många viktiga frågor för arbetarklassen, t ex då valet står mellan en borgerlig och en socialdemokratisk regering (av sådana orsaker finns det anarkister som röstar i val, men dessa bryter ju då mot sina egna principer).

Till skillnad från vänsterpartiet kan inte marxister vara några hängivna anhängare av riksdagsförhandlingar och parlamentariska akrobatkonster. Kampen avgörs på gator och torg. Men om revolutionära socialister skulle kunna vinna positioner i riksdag eller kommunfullmäktige skulle dessa kunna användas i kampen utanför. Man kan bara föreställa sig vilka mobiliseringar vänsterpartiet skulle ha kunnat göra mot nedskärningar som drabbar arbetarklassen, om det hade använt sig av alla sina riksdags- och kommunfullmäktigeledamöter för mobilisera till protester istället för att stödja dessa nedskärningar.

I syfte att motverka integreringen i den borgerliga staten av arbetarrepresentanter, borde socialister bli kräva att arbetarpolitiker ska leva på arbetarlön.

Mot sociala reformer

De ”rena” anarkisterna har även varit motståndare till att man ska kämpa för sociala reformer inom staten. Det sistnämnda skapar bara illusioner om systemet. Sjukvård, skola och

barnomsorg är ju en del av den borgerliga staten (vilket i för sig marxister skulle hålla med om, men dra andra slutsatser utifrån)! George Woodcock, själv sympatisk till anarkismen, skriver i sin bok *Anarkismen*:

[D]e anarkister som följde på Bakunin och Kropotkin var politiska och sociala absolutister, och de ådagalade ett oändligt och konsekvent förakt för delreformer eller för det slags förbättringar av arbetsförhållanden och löner som fackföreningar eftersträvade och välvilligt inställda arbetsgivare erbjöd.

Anarkister och marxister tillhörde ett tag samma organisation Första internationalen, som bildades 1864. En av de största stridsfrågorna mellan dessa var huruvida man skulle vara för eller emot offentlig, kostnadsfri utbildning. Mutualisterna, som hyllade den ”lilla” enheten, familjen, ansåg att det var familjefaderns och inte statens uppgift att organisera skolundervisningen.

Men det är just i kampen för förbättringar och mot nedskärningar som arbetarna kommer dra slutsatsen att marknaden inte kan garantera en välfärd åt alla, och att hela systemet borde bytas ut. Ingenting säger att bara för att arbetarna får det mycket sämre skulle de vara mer benägna att göra revolution. Det kan tvärtom ha en nedbrytande effekt och göra att de blir alltför upptagna med den omedelbara kampen för det dagliga brödet. Segrar i kampen stärker å andra sidan arbetarklassens självförtroende och stimulerar den ofta att gå vidare.

Idealsamhället

Vilket alternativt samhälle och ekonomiskt system vill då anarkisterna ha? Här kan meningarna gå isär mellan olika anarkister. Förslagen varierar allt från en fri marknad där företag konkurrerar för att sälja sina varor, till ett system av gemensam egendom där varor produceras av oberoende kommuner och där distributionen sker efter behov. Ett gemensamt drag har dock varit federalismen, den frivilliga sammanslutningsformen, decentraliseringen som ställts i motsats till centralismen. Bakunin sammanfattade detta ideal i följande ordalag:

Varje individ, varje sammanslutning, varje kommun, varje provins, varje region, varje nation har den absoluta rätten att förfoga över sig själv, att sammansluta sig eller inte sammansluta sig, att alliera sig med vem de vill och bryta allianserna, utan någon hänsyn till vad man kallar hävd eller till vad grannarna tycker.

Marknadsliberalerna

Individualanarkismens utgångspunkt är att alla i grunden tjänar på en fri marknad utan någon som helst statlig inblandning. Skatter ska avskaffas, eftersom de strider mot individens suveränitet, och socialhjälp ska bedrivas i form av privat välgörenhet. Individualanarkismens inställning i förhållande till kapitalismen har ändrats ganska drastiskt de senaste hundra åren.

De tidiga individualanarkisterna såg sig själva som en del av den socialistiska rörelsen, och förordade att pengar skulle ersättas med ett slags ”arbetstidssedlar”. På så sätt skulle ingen tjäna mer än den arbetsinsats personen ifråga lade ner i sitt arbete. En del av dem (t ex Tucker) menade att en helt fri marknad var den där de fyra huvudmonopolen – pengar, land, tariffer och patent – hade avskaffats. Räntan skulle då falla mot noll, och alla arbetare skulle då få möjlighet att starta företag. Hur pass jämlik anarkin skulle bli hade dock dessa individualister delade meningar om.

De senare individualanarkisterna har däremot ingenting emot att kallas för ”anarko-kapitalister”. Stora ojämlikheter mellan arbetare och kapitalister är något som måste accepteras. Det som istället ska attackeras är statens intervention på marknaden, som låter några producenter tjäna monopolprofiter. Här möter vi tydligt en anarkism som står långt på högerkanten. Men eftersom denna riktning även i ord lämnar socialismen och öppet ställer sig på kapitalistklassens sida borde den enligt min mening egentligen inte hänföras till anarkismen.

Mutualisternas "inbördes hjälp"

Proudhon, som hade en viss förkärlek till att förena fullkomliga motsatser, skulle kunna sägas representera ett slags kompromiss mellan de båda "extremerna" inom anarkismen. Han menade nämligen att hans ekonomiska system – ibland kallat för mutualism – jämkade samman egendom och kommunism.

Proudhons syn på privategendomen var minst sagt motsägelsefull. Å ena sidan menade han att egendom är en källa till oförrätt och utsugning, att "egendom är stöld" (vilket också är ett motsägelsefullt uttryck, eftersom beteckningen "stöld" förutsätter att man utgår från ett viss egendomsförhållande). Å andra sidan tog han inte avstånd från den privata äganderätten av produktionsmedlen, i den mån han uppfattade den som en garanti för personligt oberoende.

Detta är en fullkomligt statisk syn på egendom. Det enda förhållandet då privat ägande av produktionsmedel inte är en källa till utsugning, utan istället en garanti för personligt oberoende, är då alla är småföretagare och ingen anställd. Men detta motsvarar förkapitalistiska produktionsförhållanden. I t ex USA på slutet av 1700-talet var ungefär 80 procent av befolkning egna näringsidkare, men så var också USA vid den tiden ett utpräglat jordbruksland. Så fort produktivkrafterna utvecklades och industrialiseringen tog fart hårdnade konkurrensen, vilket ledde till uppkomsten av större och därför mer effektiva ekonomiska enheter. Det småborgerliga produktionssättet ersattes med det kapitalistiska. Små egendomar är ett förstadium till stora egendomar och exploatering. Det var inte för inte som Marx kallade Proudhons socialism för en "småborgerlig socialism".

Konkurrensen var för Proudhon ett "uttryck för den sociala spontaniteten", en garanti för produktionsföreningarnas "frihet". Dessutom utgör den en stimulans, utan den skulle det bara ske ett "förslappande". Han hävdade:

Socialismens mest beklagliga misstag är att ha betraktat konkurrensen som skadlig för samhället. Det kan aldrig bli tal om... att avskaffa konkurrensen... Vad det gäller är att finna dess motvikt, jag skulle gärna säga dess polis.

Proudhons modell var en utbredning av arbetarkooperativ, som även skulle konkurrera sinsemellan. Varje ansluten individ skulle ha del i företagets tillgångar och vinster i proportion till nedlagt arbete, och när som helst få inestående medel utbetalda om denne önskade utträde från sammanslutningen. En "Folkbank" skulle ge ut "arbetssedlar" och tillhandahålla räntefria lån. Egendom skulle alltid knytas till arbete. En bonde skulle t ex äga det land han brukade, men han skulle inte få hyra ut det till någon annan. Under ett sådant system skulle inkomsterna bara variera i proportion till nedlagt arbete, och en hög grad av jämlikhet skulle därför råda.

Dessa förhållanden skulle dock inte garanteras genom en statsmakts intervention, utan genom att alla uppvisade en tillräcklig solidaritet eller åtminstone en långsynt själviskhet. En högst motsägelsefull konstruktion, eftersom ju konkurrens bygger på att alla försöker berika sig på varandras bekostnad!

Proudhon försökte själv skapa och stödja arbetarkooperativ och arbetarföreningar, som genom sin överlägsenhet gradvis skulle kunna fösa kapitalismen åt sidan. Nu gick det inte så som Proudhon hade hoppats. De flesta av dessa "experimentföretag" konkurrerades antingen ut eller började gradvis utvecklas i kapitalistisk riktning.

I samma anda såg ett tag en del anarkister Jugoslavien som en modell. I tex SACs Principförklaring kunde man läsa att självförvaltning "med framgång tillämpats exempelvis i Jugoslaviens arbetarråd och i de organiserade arbetsbytena i Kina". I Jugoslavien försökte man sig på att ge arbetarna "den lokala makten" över det egna företaget, medan stalinisterna behöll den centrala makten. Men detta försök i "marknadssocialism" skapade stora ekonomiska

skillnader mellan olika företag och inte minst regioner.

Kollektivister och kommunister

På 1860-talet började anarkismen – med Bakunin som frontfigur – röra sig i en annan riktning, och sökte anpassa den anarkistiska hållningen till ett samhälle med växande industri. Proudhons krav på individuell äganderätt ersattes med idén om förfoganderätt genom frivilliga institutioner. Man tog avstånd från arvs- och besittningsrätten och kom därmed i motsatsförhållande till Proudhons mutualistiska efterföljare inom Första Internationalen. Dock skulle den enskilde arbetaren alltjämt tillförsäkras rätten att utnyttja sin egen individuella produktion och inkomster fördelas i förhållande till nedlagt arbete.

Dessa anarkister kallade sig för ”kollektivister”, för att distansera sig från Marx’ anhängare som kallades för ”kommunister”. I motsats till den kommunistiska maximen ”Av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov” trodde kollektivisterna istället på den radikalt annorlunda formuleringen ”Av var och en efter förmåga, åt var och en efter hans gärningar”.

Under slutet av 1870-talet tog Kropotkin och hans ”anarko-kommunistiska” anhängare ett ytterligare steg. De ansåg att behovet och inte arbetsinsatsen borde utgöra fördelningsgrunden. De menade att medan kollektivisterna, till skillnad från proudhonisterna, tog avstånd från de borgerliga marknadsmekanismerna inom produktionens område, så uppfann de åter när det kom till distributionen. Eller som Kropotkin uttryckte det:

[K]ollektivisterna börjar med att proklamera en revolutionär princip – avskaffandet av privategendomen – och sedan förnekar de den, inte senare än de proklamerar den, genom att framhålla en organisering av produktion och konsumtion som har sitt ursprung i privategendomen... nåväl, för oss är det uppenbart att ett samhälle inte kan grundas på två absolut motsatta principer...

I det kommunistiska samhället skulle löne- och utbytessystemet avskaffas. Pengar skulle också försvinna eftersom de inte längre skulle ha någon funktion. Idealet skulle vara att varor skulle finnas i en så pass tillräcklig mängd att var och en bara skulle kunna ta vad han eller hon behövde.

Någon vattentätt skillnad mellan kollektivister och anarkokommunister finns dock inte. En del anarkokommunister skulle mena att övergången till full kommunism måste ske omedelbart, andra skulle säga att övergången till kommunismen kommer att ske gradvis, där olika ekonomiska arrangemang prövas och förkastas. Bakunin själv uteslöt inte möjligheten av att hans system frivilligt skulle kunna utvecklas mot kommunism.

Skillnader mot marxismen

Anarkokommunismen skulle kunna sägas vara den gren av anarkismen som står närmast marxismen. Det som skiljer de två åt är dels på frågan om huruvida staten är nödvändig under övergångsperioden och dels på frågan om huruvida produktionen ska organiseras på ett decentraliserat eller centraliserat sätt.

Marxister strävar självklart också efter ett idealsamhälle som bygger på att det inte finns något tvång. Men ett sådant samhälle går inte att skapa över en natt. Även efter det att arbetarklassen segrat i internationell skala, kommer det för en tid att finnas ekonomiska skillnader mellan individer och regioner. Utjämning mellan dessa skulle t ex kunna ske via en progressiv beskattning. Men penningekonomi och skatter är något som i grunden hör till ett bristsamhälle som oundvikligen måste vara ett ekonomiskt ojämnt samhälle. Och om ojämlikheter tillåts växa sig allt starkare kan de leda till återuppkomsten av klasser. Det samhälle vi talar om har sålunda fortfarande ett behov av en reglerare, en makt, eller helt enkelt en stat, som både försvarar rådande ojämlikheter men som också aktivt verkar för att minska dessa genom en omfördelning av resurser.

Först under ett överflödssamhälle, som kan tillfredsställa alla de materiella behoven, kan staten fullständigt dö ut och förpassas till historiens skräphög. Ett sådant samhälle kan självklart inte bygga på konkurrens, eftersom konkurrens förutsätter ojämlikhet (varför annars konkurrera?). Ett sådant samhälle behöver ingen reglerar och kan bygga på fullständig frihet, just därför att drivkraften att berika sig på andras bekostnad och att förtrycka kommer att försvinna.

Marxismens kommunistiska samhälle är ganska likt det samhälle Kropotkin talade om, ett samhälle där inbördes hjälp råder. Men människan i ett sådant samhälle måste vara helt annorlunda än dagens människa, och en sådan människa kommer att växa fram först generationer efter det att kapitalismen har störtats. Människan förändras inte över en natt. Det som skiljer marxismen och anarkokommunismen är därför framför allt vägen till slutmålet.

Det som möjligen skulle skilja marxismens och anarkokommunismens slutmål, är att den senare (liksom den övriga anarkismen) betonar att produktionen i så hög grad som möjligt måste vara decentraliserad. Alltför mycket centralism skulle nämligen innebära någon form av externt tvång.

Anarkokommunisterna vill att produktionen ska vara organiserad lokalt, där den lokala kommunen ska utgöra grundstenen. Varje distrikt kommer då att vara mer eller mindre självförsörjande, och producera sin egen mat och det mesta av de industrivaror man konsumerar. Här måste anarkisterna visa hur industrin kan splittras upp i mindre komponenter, utan att den för den skull blir mindre effektiv. Ofta sätter de då sina förhoppningar i radikala förändringar inom teknologin. I de fall då produktionen måste organiseras på ett nationellt eller internationellt plan, ska den federala principen råda, där arbetare i varje lokal kommun frivilligt ska kunna ingå i överenskommelser om en sådan samordning.

Här återkommer ett reaktionärt, småborgerligt drag inom anarkismen. Den lokala organisationen av produktionen är just något som hör en svunnen tid till, en förkapitalistisk era. Om kommunismen ska utgöra ett högre stadium hos människan kan det inte vara meningen att gå tillbaka till en mindre utvecklad produktionsform. Idag är ekonomin nästan helt internationaliserad, men uppsplittrad i nationalstater och enskilda privata företag då det kommer till beslutsfattandet. En av kommunismens huvuduppgift måste vara att föra själva världsekonomin under mänsklighetens kollektiva kontroll.

Enligt marxismen bestäms egendomsrelationerna ytterst av produktivkrafternas nivå och omfång. Större ekonomiska enheter markerar i förlängningen en högre produktionsnivå. En lokalistisk uppsplittring av samhället skulle däremot riskera att få reaktionära konsekvenser, och i förlängningen återuppliva bristsamhället, kampen för tillvaron och därför också ojämlikheten.

Eller för att ta ett exempel ur anarkismens egen historia. Under spanska inbördeskriget genomfördes experiment med arbetarkooperativ och självförvaltning i större skala, i linje med anarkismen. Efter ett tag kunde det dock noteras en tendens till företagsegoism, genom att varje produktionsenhet mest sörjde för sina egna intressen. Det fanns rika kollektiv och fattiga kollektiv. En del kunde klara att betala ut relativt höga löner, medan andra inte ens lyckades bära kostnaden av samma löner som före revolutionen, o s v. Vid en facklig sammankomst beslöts därför att man skulle samordna produktionens skilda sektorer inom ramen för en allmän, central plan (!!!) för att undvika konkurrens och splittring av resurserna.

Ingenting säger heller att mindre enheter skulle vara mindre förtryckande än större enheter, vilket en del anarkister tycks tro. Familjen är ett bra exempel på motsatsen. Ytterst handlar det om maktförhållandena inom dessa enheter.

Spanska inbördeskriget

Var det någon gång i historien som anarkister fick en möjlighet att förverkliga sitt idealsamhälle var det i Spanien på 30-talet. Det tillfället fick de inte bara en gång utan ett flertal gånger. Då kunde den anarkistiska fackföreningen CNT räkna sina medlemmar i miljoner.

Vid de allmänna valen 1933 propagerade anarkisterna energiskt för valstrejk, vilket bidrog till att en starkt arbetarfientlig höger kom till makten för två år framåt. 1934 inbjöds högerextremisterna i den borgerliga regeringen. Socialistpartiet utlyste generalstrejk. I Asturien reste sig arbetarna med vapen i hand, inom tre dagar hade de i praktiken tagit makten i Asturien. Ifall denna rörelse hade fått stöd i resten av Spanien skulle arbetarna troligen ha erövrat makten i hela landet. Men i Madrid och Katalonien ställde sig CNT vid sidan av denna kamp och beskrev den som ”en kamp mellan politiker”. Det var bara i Asturien som CNT kämpade vid sidan av sina socialistiska systrar och bröder. Under den efterföljande repressionen fraktades Francos trupper till Asturien i tåg körda av lokförare med CNTs medlemskort i fickan...

När Franco och militären påbörjade sitt fascistuppror i juli 1936 skred massorna åter till verket. Arbetarna i de anarkistiska fackföreningarna tog i princip makten i Katalonien. Fabriker togs över av arbetarna, som valde kommittéer för att styra dem. Den enda väpnade styrkan i Katalonien var arbetarmilisen. Den enda identitetshandlingen som gick att använda var medlemskort i fackföreningarna.

Det som hade behövts för att slutföra revolutionen var att arrestera den borgerliga, katalanska regeringen och proklamera att arbetarna tagit över styret, och att organisera upp alternativa maktorgan och militär för att bemöta hotet från kontrarevolutionen.

Men de anarkistiska ledarna sa att de inte kunde ta makten för att anarkister i princip var emot att bilda regering, de var ju motståndare till all makt även arbetarmakt. Den anarkistiska tidningen *Solidaridad Obrera* konstaterade:

Om vi hade velat ta makten skulle vi absolut ha kunnat göra det... Men vi är emot diktatur.

Det betydde att det som de anarkistiska arbetarna och fattigbönderna tillkämpat sig så småningom kunde återlämnas till kapitalisterna och godsägarna.

Några månader efter händelserna 1936 när Franco fortsatte att rycka framåt bytte de anarkistiska ledarna fullkomligt ståndpunkt och gick med i folkfrontsregeringen, som var en koalition mellan arbetarpartier och ”antifascistiska” borgare. Anarkisterna blev en del av den borgerliga staten. Här fick anarkisternas klasslösa analys av staten sitt mest konkreta uttryck (enligt logiken: ”vi är emot alla statsmakt, men om vi ändå måste bli en del av statsmakten så kan den ju lika gärna vara borgerlig, eftersom alla stater är lika dåliga”).

Men detta var en väg till nederlag. Kampen mot fascismen i Spanien kunde bara vinnas med revolutionära medel, som gav arbetarna och fattigbönderna någonting att slåss för. De borgare som ingick i koalitionsregeringen gjorde allt för att sabotera arbetarkampen. Dessa var av naturliga skäl mer rädda för en arbetarrevolution än för fascismen.

Under händelsernas gång började den mest stridbara delen av anarkismen, som kallades för ”Durrutis vänner”, röra sig i riktning mot en marxistisk position. Den lilla trotskistiska grupp som fanns i Spanien förespråkade att arbetarna skulle ta makten genom att bilda försvarskommittéer och arbetarråd. Detta fick stöd av den anarkistiska vänstern och ungdomsdelen, ”Durrutis vänner” förespråkade exempelvis en ”revolutionär junta”.

Men denna opposition till de anarkistiska metoderna kom tyvärr alltför sent. Den 27 mars 1939 kunde Francos trupper inta Madrid i stort sett utan att möta motstånd. Den spanska arbetarklassen fick betala dyrt för de anarkistiska ledarnas misstag: 40 år av mörker och fascistiskt barbari.

Federalism

Den ryske anarkisten Voline beskrev anarkismens grundläggande idéer om organisation i följande ordalag:

Organisationen ska inte utgå från ett centrum som skapats i förväg för att sedan lägga under sig det hela och ordna allt centralt, utan tvärtom ska den utgå från alla punkter, för att sedan utmynna i samordningsknutar, naturliga centra med uppgift att upprätthålla förbindelser med alla dessa punkter.

Denna mer lösa och frivilliga organisationsform kallar anarkister för federalism, som de ställer i motsättning till centralismen.

Anarkisterna brukar vara mot all form av centraliserat agerande och disciplin, t ex att ha vakter på antirasistiska demonstrationer. Anarkisterna tycker att alla ska få göra precis vad de vill. För polisen respektive fascisterna är det förstås mycket lättare att attackera och upplösa en sådan uppsplittrad samling. Men om vi vill vinna striden behöver alla dra åt samma håll, något som anarkisterna tycker är ”auktoritärt”.

De förtrycktas och exploaterades fiender – regeringen, polisen, fascisterna, SAF, borgarna – är redan centraliserade. För att vi ska kunna kämpa mot dem behövs en centraliserad organisationsform och centrala kampanjer.

Anarkistiska grupper har alltid haft stora problem att skapa riksomfattande, för att inte tala om internationella, strukturer. Alla de olika anarkistiska smågrupperna är ju ”autonoma” och har inget egentligt ansvar gentemot varandra.

Enligt marxismen handlar det istället om att kombinera centralism med demokrati och inflytande underifrån. Att dagens arbetarrörelse är odemokratisk och byråkratisk beror inte på att den är centraliserad, utan på mer materiella faktorer. Formen har alltid ett innehåll.

Byråkratin själv är en organisationsform som växt fram under kapitalismen, och kommit att dominera de flesta organisationer som verkar inom detta system. I den reformistiska arbetarrörelsen ligger det i den privilegierade byråkratins intresse att begränsa de vanliga medlemmarnas inflytande. Det sker en uppdelning mellan å ena sidan halvaktiva och passiva medlemmar, som formellt har den beslutande makten, samt å andra sidan den aktiva ombudsmannakåren, som är den som verkställer besluten. Ett sätt att motverka en sådan utveckling inom en revolutionär organisation är att tillämpa kaderprincipen, att bara ha medlemmar som är aktiva och som hela tiden försöker skola sig själva. En sådan medlemskår, vilken både beslutar och verkställer besluten, blir då en motvikt mot olika byråkratiseringstendenser.

Ingenting säger heller att det blir mera demokratiskt med en decentraliserad organisationsform. Anarkisterna brukar själva inte vara speciellt demokratiska. De ”rena” anarkisterna, speciellt de som är mer individualistiskt inriktade, genomför inga omröstningar och väljer inga ledare. Det vore att förtrycka minoriteten. Om omröstningar sker är de inte bindande. Men det blir i så fall den som skriker högst som får sin vilja igenom.

Eller som George Woodcock skriver:

Ingen uppfattning om anarkismen är avlägsnare från sanningen än den som betraktar den som en ytterlighetsform av demokrati. Demokratien förfäktar folkets, anarkismen personens suveränitet... individen avstår från sin suveränitet genom att överlåta den på en representant. Sedan han gjort detta, kan beslut fattas i hans namn över vilka han inte längre har någon kontroll. Detta är orsaken till att anarkisterna betraktar röstning som ett svek mot friheten såväl symboliskt som reellt... Framför allt avvisar anarkisten majoritetens rätt att påtvinga minoritetens vilja.

I små konspiratoriska grupper råder inte heller särskilt mycket demokrati och medlemsinsyn. Om det inte finns några demokratiska medel för att försöka vinna anhängare till en viss linje,

då återstår i extremfallet kanske inte annat än mer auktoritära metoder. Så gjorde sig exempelvis Bakunin känd för både utpressning och t o m för att låta mörda sina motståndare inom den anarkistiska rörelsen.

De flesta anarkister, speciellt de som har något slags massinriktning, brukar dock inte helt ta avstånd från den demokratiska formen för att ta beslut, utan pratar istället om direktdemokrati som de ställer i motsättning till den representativa demokratin.

Syndikalismen

Anarkismen kunde i viss mån ”återuppstå” i början av 1900-talet, genom att vända sig i bredare skala till arbetarklassen, i form av syndikalismen. Anarkosyndikalismen dominerade under lång period den franska fackföreningsrörelsen och spelade en viktig roll inom de holländska och italienska arbetarrörelserna. Men syndikalismen var delvis ett avsteg från anarkismen och innebar en fastare organisering, även om den tog avstånd från den politiska kampen och deltagande i val.

Syndikalismen säger att det räcker med facket för att förändra samhället. Men en fackföreningen måste försöka samla så många arbetare som möjligt i kampen mot arbetsgivarna, och kan inget annat än rymma många olika åsikter. I sådana sammanhang kommer det alltid att finnas ett tryck att anpassa sig till kapitalismens ramar.

Revolutionärt socialistisk medvetenhet uppstår inte ”spontan”, en sådan behöver nämligen bygga både på en längre historisk klasskampstradition och på vetenskaplig analys. För revolutionära arbetare borde det vara viktigt att organisera sig i ett marxistiskt förbund eller parti – som också bör utgöra en del av en international – för att ta kamp mot reformism och för en revolutionärt socialistisk politik inom facket.

I början av 1900-talet växte sig reformismen stark inom arbetarrörelsen, vilket väckte avsmak hos de mer medvetna arbetarna. I Frankrike gick den förste socialisten med i en borgerlig koalitionsregering. I Sverige gick Hjalmar Branting åt höger. Det var under dessa förhållanden som anarkismen och syndikalismen kunde göra nya insteg inom arbetarrörelsen. Anarkism och ultra-vänsterism har alltid varit priset för reformism och svek.

Den ryska revolutionen blev dock en attraktionspol för många syndikalister. Till exempel fick kommunisterna majoritet i franska CGT, som var den första syndikalistiska fackföreningen.

I Sverige bildades SAC 1910 ett år efter nederlaget i storstrejken 1909, ett nederlag som till stora delar berodde på att arbetarrörelsens ledning inte var beredd att på allvar konfrontera arbetsgivarna. SAC har idag ungefär 10 000 medlemmar, motsvarande tre promille av de organiserade arbetarna. Om SAC anser sig företräda en mer radikal politik än den officiella fackföreningsledning vore det förstås mycket mer fruktbart att organisera en opposition inom LO och TCO där de övriga arbetarna finns. SAC har arrangerat flera ”generalstrejker”, men vem har hört talas om dem? SAC är dock inte särskilt radikalt som det ibland låter, utan har sedan början av 1900-talet gått åt höger och blivit alltmer reformistisk. På 70-talet var SAC t ex för en koalitionsregering mellan socialdemokraterna och folkpartiet.

Direkt aktion

Vad man än kan säga om CNT i Spanien måste man ändå konstatera att anarkisterna där byggde upp en mäktig rörelse. Desto mer skrala ter sig de anarkistiska smågrupper, inte minst dagens.

I slutet av 1800-talet isolerades anarkisterna från arbetarrörelsen. I en sådan situation, och även i tider då klasskampen avintensifieras, brukar vissa anarkister (men även andra revolutionärer) gå över till att tillämpa individuell terrorism eller olika äventyrsaktioner. Då kommer

de mest destruktiva sidorna fram hos anarkismen.

Från att i början lyriskt hylla massornas spontanitet som inte behövde någon som helst ledning började anarkisterna beklaga sig över massornas tröghet. Folkets kollektiva handlande måste således väckas! Ett nytt slagord lanserades: "handlingens propaganda" eller den "direkta aktionen". 1881 mördades tsar Alexander II av de ryska populisterna, vilket väckte en hänförelse bland världens anarkister.

En fransk anarkist vid namnet Louis Chaves, som dödade en abbedissa, skrev i samma anda:

Det är inte med ord eller papper vi skall förändra de rådande förhållandena. Det sista råd jag har att ge äkta anarkister, aktiva anarkister, är att följa mitt exempel och beväpna sig med en bra revolver, en bra dolk och en ask tändstickor...

Efter mordet på tsaren kom en ny tsar. Mordet utnyttjades av staten för att legitimera en skoningslös förföljelse av alla revolutionärer som verkade på rysk mark, tills nästan varje militant av någon opinionsskiftning var i fängelse, i landsflykt eller död.

Individualistiska aktioner ger staten ytterligare argument för att öka repressionen mot arbetarna och andra som protesterar. Det gör att sådana smågrupper isolerar sig ännu mera från arbetarklassen, och driver många arbetare att börja stödja polisen. Dessa aktioner kan bara involvera ett fåtal personer, så att inte information om stundade dåd eller sabotage läcker ut till myndigheterna. För polis och militär är det relativt enkelt att ta hand om en liten konspiratorisk grupp, det är inte sällan polisen utplacerat agenter bland dessa grupper för att stimulera en mer terroristisk inriktning. Desto svårare är det att slå ner tiotusentals eller hundratusentals arbetare eller andra förtryckta som demonstrerar och gör uppror.

Sådana här aktioner väcker knappast några större skaror, tvärtom passiviserar de eventuella anhängare. Varför skulle dessa aktivera sig när de har "sina" hjältar som gör jobbet åt dem. Terroristen och äventyraren ersätter massornas kamp med sig själv. Men revolutionärer kan inte göra revolution, de kan bara ge den en vägledning när den väl kommer.

Individuell terrorism liksom individualistiska aktioner är mer ett uttryck för panikartad desperation, och har vid alla tillfällen ganska snabbt hamnat i en återvändsgränd.

När BZ-rörelsen i Danmark startade som en husockupantrörelse på 70-talet hade den ett ganska stort stöd bland fackföreningar och breda befolkningsskikt. Polisen gick till attack mot ockupanterna och det utvecklades hårda strider. Men husockupanterna kunde vinna fler segrar pga stödet runtomkring. Under 80-talet utvecklades BZ-rörelsen alltmer till "direkt aktion". Bland annat genomfördes aktioner mot Shell, där bensinstationer tändes på med eld. Fortfarande kunde BZ mobilisera tusentals anhängare. Men deras folkliga stöd började gradvis försvinna bl a p g a av dessa individualterroristiska metoder. Idag finns BZ inte längre, medan de autonomas anhängarskara minskat kraftigt.

Marxister är självklart inte mot att använda våld i kampen mot förtryckarna (t ex fascister), men anser att denna inte bör ske på ett isolerat, individualistiskt sett utan bör ha en koppling till och förankring i arbetarrörelsen och masskampen.

Finns det ett mönster?

Har vi då blivit klokare av denna genomgång? Hur kan vi sammanfatta anarkismen i dess olika skiftningar? Det vi behöver göra är att försöka uppspara ett gemensamt mönster i de olika ståndpunkterna som anarkismen framkastar.

Historiskt sett kan anarkismen ses som en av tre "huvudstrategier" inom arbetarrörelsen, där de andra två utgörs av marxismen och reformismen. I boken *Olika riktningar inom arbetarrörelsen* från 1909 ville Pannekoek (som först tillhörde vänsterfalangen inom Andra Inter-

nationalen och som senare blev rådskommunist) se anarkismen och reformismen som två motpoler. Båda dessa betonar nämligen bara en sida av klasskampen, till skillnad från marxismen som utgår från en dialektisk hållning. Medan rörelsen – det praktiska reformarbetet – är allt och slutmålet – revolutionen – intet för reformismen förhåller det sig tvärtom för anarkismen:

Denna vill inte veta något av småarbetet utan ser bara hän mot slutmålet, mot revolutionen... Av det organiska sammanhang, varigenom socialismen naturnödvändigt framväxer ur kapitalismen, kan den inte se något. Den betraktar sociala reformer inte som ett framsteg utan som en fara, då de skulle kunna göra arbetarna tillfredsställda och därigenom obenägna för en revolution. Den vill inte veta något av ett långsamt arbete för att komma fram utan snarast möjligt med ett enda slag störta kapitalismen...

Då dess naiva, instinktiva klasskänsla som bittert hatar kapitalismen inte förstår hur man samtidigt kan använda det beständes grund som klasskampplattform, vill den inte veta något av användandet av borgerliga institutioner... Därför drar den sig tillbaka till den fackliga organisationen, där den finner de rena proletärerna med inget annat än sina mot bourgeoisien omedelbart fiendliga intressen. Dessa skall bli de revolutionära organen till kapitalismens störtande. Men också här väntar den knåparbetet, ofta ändå mer inskränkt nutidsarbete än i parlamentet. Här visar det sig att massorna kan vinnas och upplysas bara genom ihärdigt småarbete. Anarkismen, som hatar detta småarbete, kan inte i praktiskt dagsarbete omsätta den revolutionära anda den väcker. Men vad som inte låter sig praktiskt omsättas i fruktbarande, kraftigt arbete förflyktigas åter. Med ett par försökta stora aktioners misslyckande inträder missräkning och modlöshet i stället för hänförelse. De sammangofade organisationerna grusas, om de inte i rätt tid börjar följa den andra taktiken, – vardagsarbetets taktik. De nedsjunker till små diskussionsklubbar, som väntar och hoppas på framtidens ”stora dag” utan att kunna väcka de krafter som skall framkalla den.

I nästa artikel ska vi vidare behandla de allmänna dragen hos anarkismen.

Anarkismens grundvalar

Arbetarmakt: 1997-10-01. Ursprungligen publicerad i *Marxistiskt Perspektiv* nr 3, hösten 1997.

I denna artikel diskuterar Rodney Edvinsson de filosofiska och sociala grundvalarna för anarkismen. Hur kan det framtida anarkistiska samhället legitimeras utifrån historiens utveckling? Kan förändringar i den sociala sammansättningen kunna sägas gynna eller missgynna anarkismen?

Att greppa och kritisera anarkismen är svårt just pga dess flytande karaktär. För att bättre göra det kan det vara klokt att, med risk för upprepning, gå tillbaka till anarkismens allmänna drag. Detta kan också underlätta en förståelse av anarkismens olika skiftningar.

Liberalism och socialism

Den anarkistiske sociologen Nicolas Walter menar att anarkismen kan ses som en utveckling från antingen liberalismen eller socialismen eller både och:

Liksom liberalerna vill anarkisterna ha jämlikhet. Men vi nöjer oss inte med bara liberalism eller bara socialism. Frihet utan jämlikhet betyder att de fattiga och svaga är mindre fria än de rika och starka, och jämlikhet utan frihet betyder att vi alla är slavar tillsammans. Frihet och jämlikhet står inte emot varann utan kompletterar varann.

Dessa två ideal eller motpoler – frihet och jämlikhet – återkommer hos nästan alla anarkister och görs till två absoluta huvudprinciper. På grundval av dessa poler kan vi redan skönja två ”extremer” inom anarkismen: den som starkast betonar individens frihet (individualanarkismen, i dess borgerliga variant på jämlikhetens bekostnad) och den som starkast betonar

jämlikheten och solidariteten (anarkokommunismen). Sedan kan vi också skönja en ”mittfåra”, dit majoriteten av anarkisterna antagligen skulle räkna sig.

Dessa absoluta principer ska också enligt anarkismen gälla på handlingens område. Så hävdade t ex Bakunin:

Friheten kan och bör försvaras endast genom frihet. Och man råkar i en farlig konflikt om man vill inskränka friheten under den speciella förevändningen att man vill skydda den.

I liknande ordalag menar Walter:

Det specifikt anarkistiska bidraget... är tvåfaldigt – att framhålla det frihetliga samhället som mål, och att kräva frihetliga metoder för att uppnå det. Detta är egentligen ett enda bidrag, för en av de viktigaste sakerna vi kan lära andra är inte bara att ändamålet inte helgar medlen utan också att medlen bestämmer ändamålet – att medlen är ändamålet i de flesta fall. Vi kan vara säkra på våra egna handlingar, men inte på följderna.

Därför ska man inte acceptera staten ens under en övergångsperiod. Och, enligt anarko-pacifister, våld aldrig bekämpas med våld (här uppstår dock en tydlig motsättning för övriga anarkister).

Rent allmänt och på ett rent logiskt plan skulle nog en marxist hålla med dessa principer. I det kommunistiska samhället måste de två vägledande principerna vara frihet och jämlikhet, vilket är det enda sättet att överbrygga den motsättning mellan individ och samhälle som råder under kapitalismen. Generellt sett finns det ett starkt samband mellan medel och mål: ofrihet leder ofta till mera ofrihet, våld till mera våld, makt till mera makt, ojämlikhet till mera ojämlikhet, osv. Det machiavellianska argumentet att ändamålet helgar medlen har ofta används för att legitimera fruktansvärda brott: Stalins utrensningar, båda världskrigen, Ungern 1956, o s v.

Problem uppstår dock när frågan kommer till hur vi ska gå över från ett samhälle byggt på ofrihet och ojämlikhet till ett samhälle byggt på frihet och jämlikhet. Redan själva övergången är en motsägelse: det fria och jämlika samhället framspringer ur det ofria och ojämlika, det statslösa ur det statsdominerade – hur kan det vara möjligt om möjligt alls? Varje ”ren” logiker, metafysiker (som utgår från eviga, oföränderliga kategorier) och moralist får stora svårigheter när de ska förklara sådana övergångar från en kategori till den motsatta.

Kan verkligen under vissa specifika förhållanden det logiskt motsägande gälla: förtryck av förtryckarna vara enda vägen till friheten, expropriering av expropriatörerna leda till exproprieringens bortdöende, en maktform bidra till maktens allmänna upplösning, en stat påskynda statsformens bortdöende, ojämlikhet (t ex i form av positiv diskriminering) vara ett medel för att uppnå jämlikhet?

För att besvara dessa frågor måste vi först besvara vad förtrycket, inklusive klassamhället, beror på, och därefter fråga oss under vilka förutsättningar dessa företeelser kan försvinna.

Historiesyn

Varje revolutionär strömning måste ta ställning till hur den nya ordningen kan bli genomförbar i ljuset av vad man vet om människans natur. Ofta blir revolutionärer fångade i en fälla: de antaganden som är nödvändiga för att göra ens ideal rimliga kan göra det omöjligt att förstå vad som redan har hänt och vad som nu händer. Här uppstår också en motsättning mellan den begränsande strukturen (oavsett om man anser att denna är av ideell eller materiell karaktär) och aktör. Om mänskligheten rör sig ständigt till allt högre nivåer eller stadier på ett lagbundet sätt vad finns det då för roll att spela för den revolutionära aktören? Om strukturen däremot inte spelar någon roll vad kan vi då egentligen säga om det framtida samhället?

Anarkisterna besvarar inte frågan om den mänskliga naturen och historiens utveckling på ett

entydigt sätt.

Egoisternas idealtillstånd

Individualanarkisterna utgår från att människan mest är egoistisk till sin natur och att detta inte kommer att förändras på ett avgörande sätt under det anarkistiska samhället. Men om den mänskliga naturen inte kommer att förändras, hur kan då både anarkin och den nuvarande ordningen vara möjlig?

Individualanarkismen menar att den nuvarande ordningen består därför att en liten minoritet – kanske felaktigt – anser att det är till fördel för den själv att exploatera andra istället för att konkurrera på ett fredligt sätt, och att denna minoritet har indoktrinerat majoriteten om statens nödvändiga roll. Denna ordning kan brytas genom upplysning av individerna. Anarkismen kommer att bli möjlig därför att det ligger i de själviska individernas intressen att införa den.

Denna analys är grovt idealistisk i flera bemärkelser. Dels att den gör ett statiskt och metafysiskt antagande (utan att på allvar undersöka de verkliga materiella förhållandena) om att människan är helt igenom egoistisk. Dels att den utgår från ett idealtillstånd – anarkin – för samhället, bortkopplat både från tid och rum. Och slutligen dels att den betonar spridningen av idéer som drivkraften bakom förändring, eller rättare sagt det som ska återföra samhället till ”idealtillståndet”.

Moralens utveckling

Både Proudhon och Bakunin kallade sig för materialister, och tog avstånd från idealismen. De ansåg att idealet är ”endast en blomma som har sin rot i tillvarons materiella villkor”. De menade att den mänskliga naturen är både egoistisk och social till sin karaktär samt att den är en historisk produkt.

Deras historiesyn har dock klara idealistiska drag, vilket framför allt framkommer i deras kritik av Marx' historiematerialism. Båda menar att människan har utvecklats från mer primitiva förhållanden, och blir genom de sociala relationernas påverkan moraliska varelser. De såg utveckling framför allt i idealens och moralens utveckling.

Proudhon framhöll att den primitiva ingrediensen hos den mänskliga karaktären bestod av egoism och sympati, men där egoismen var den starkaste drivkraften. Samhället bildades genom att egoistiska varelser anpassade sig till varandra.

När de sociala relationerna en gång var formade började människan utveckla idealföreställningar om dessa relationer, som Proudhon kallar för idéer om rättvisa. Dessa ideal utvecklas ständigt, och kommer därför i en ständig konflikt med de faktiska förhållandena som är mer rigida. Ibland blir människor desillusionerade, och det kan ske en återgång till egoismen. Den gamla ordningen bevaras inte i första hand på en genuin moralisk övertygelse, utan på våld och propaganda från statens och kyrkans sida. En uppåtgående rörelse i utvecklingen sker då skillnaden mellan det ideala och det faktiska blir så stor att den mynnar ut i en revolution.

Bakunin hade en liknande syn på den primitiva människan:

[Människan] föddes som ett rovlystet vilddjur och en slav, och har gradvis humaniserats och frigjort sig själv endast inom samhället.

Han menade att staten var ett historiskt övergående fenomen, som hade nödvändiggjorts av människans primitiva bestialitet. Den högsta mänskliga moralen består istället av att respektera andra människors frihet.

Det främsta hindret för utveckling, enligt Bakunin, har varit trögheten att gå ifrån de tidigare idéerna, en bristande förmåga att tänka självständigt och avsaknaden av en vilja att revoltera. Lyckligtvis finns det dock ett litet antal individer som förmår att utveckla mer avancerade

moraliska idéer. När fattigdomen har fört massorna i förtvivlan kommer dessa idéer att förena sig med de revolterande massornas instinktiva känsla för sina rättigheter. Han formulerade det sistnämnda i följande ordalag:

Vi söker detta ideal hos folket självt, för vi är övertygade att folkets massor i sina dagliga behov och sin medvetna eller omedvetna strävan äger allt som behövs för en framtida, harmonisk organisation.

Liksom Proudhon betraktade Bakunin inte revolutionen som en enskild händelse som skulle leda till det slutliga rättvisetillståndet, utan som upprepade fenomen som skulle driva samhället framåt genom en serie språng.

Proudhons och Bakunins historiesyn är ganska vag, och inte alls lika bestämd som många idealistiska eller materialistiska teorier har varit. Här återstår dock frågan: varför ska man tro att nästa revolution, även om den är progressiv i bemärkelsen att den lyfter upp samhället till en högre moralisk plåtå, ska ta oss till det anarkistiska samhället? Ingen av dem båda kunde besvara detta på ett definitivt sätt.

Kropotkins ”inbördes hjälp”

En mer genomarbetad historiesyn har framlagts av Kropotkin. Till skillnad från Proudhon och Bakunin hade Kropotkin en mer positiv syn på ”vildhetens” stadium i människans utveckling. I en briljant polemik mot vulgär Darwinismen, som förutsätter allas kamp mot alla, visar han i boken *Inbördes hjälp* att de mest livskraftiga arterna är de där inbördes hjälp råder. Där kamp inom en art förekommer är den mera till skada än tvärtom, eftersom den splittrar de fördelar samhällslivet skänker. Men om den mänskliga evolutionen skulle lyda denna lag, skulle då inte historien ständigt marschera framåt?

Kropotkin ansåg härav att vid sidan av inbördes-hjälp-faktorn har det alltid funnits en annan kraft, individens självhävdelse. Då denna kraft bidragit till att bryta ned alltför förstelnade former som stammen, bykommunen, staden och staten påtvingat individen har den utgjort ett progressivt element. Då den lett till dominans, exploatering och inbördes kamp har den istället medfört tillbakagång.

Evolutionen gick inte ständigt framåt. Kropotkin påstod att uppkomsten av den centraliserade staten – enligt honom ett artificiellt inslag som hade påtvingats från ovan – var ett exempel på motsatsen. Dess uppkomst daterar han först till 1500-talet, då en allians av adelsmän, präster, köpmän, soldater och kungar hade lyckats besegra de medeltida kommunerna. Bland de sistnämnda var det just inbördes-hjälp som hade varit det dominerande inslaget.

Det är, enligt honom, med andra ord inbördes-hjälp-faktorn som är det förhärskande framstegselementet. Så är även fallet om man studerar kapitalismens utveckling:

Att... ge det allas krig mot alla, som vårt århundrade har utropat, äran av vår tids industriella framsteg är att göra som en människa som i sin okunnighet om orsakerna till regn tror att det offer som hon nyss burit fram till sin avgud haft en sådan verkan. För industriella framsteg liksom för varje annan seger över naturen är inbördes hjälp och goda kommunikationer säkerligen, idag liksom tidigare, mycket fördelaktigare än inbördes kamp.

Här återkommer en del av Proudhons och Bakunins idealism i form av moralens progressiva natur. Hos Proudhon bestod denna moral av ”rättvisa”, hos Bakunin av ”respekt för andras frihet” och hos Kropotkin av ”inbördes hjälp”. Skillnaden mellan Kropotkin och de två andra är dock att han i högre grad försöker ge sin ”inbördes hjälp” en materiell grund. Å andra sidan upphöjer han denna kraft eller moral högre än de andra, genom att han, till skillnad från Bakunin, förnekar att staten och inbördes kamp kan ha spelat en progressiv historisk roll.

Fragmentisering

Anarkismen tycks således pendla mellan olika sätt att se på historien.

Å ena sidan finns en syn att historien gör framsteg, att det finns en underliggande tendens till utveckling mot allt högre moral (eller inbördes hjälp). Å andra sidan finns en ahistorisk tendens att se en oupphörlig kamp mellan libertarianer och auktoritära grupperingar, som den nuvarande kampen bara är ett exempel på.

Å ena sidan utgår anarkismen från att människan i grunden är social och solidarisk, och bara man avskaffar staten och auktoriteten så kommer allt att organiseras till det bästa. Å andra sidan utgår den från att människan är egoistisk, och att bara hon får chansen att utöva makt över andra kommer hon att förtrycka och exploatera andra – därför finns inga garantier för att förtrycket inte ska återupstå efter att man har avskaffat det.

Bland senare anarkister har dessa komplikationer mynnat ut i en mer ahistorisk och villkorlig syn på människans utveckling.

Malatesta kritiserade t ex Kropotkins försök att grunda anarkismen i naturvetenskapen samt hans syn att vanligt folk är moraliska ”av naturen”. Malatesta betonade istället existensen av både exploativa och solidariska instinkter hos människan, utan att antyda att de evolutionära lagarna skulle favorisera de senare.

En liknande syn har utarbetats av Nicolas Walter. Han tar avstånd från den ”linjära synen” på historiens utveckling, att mänskligheten i stort sett går från ett dåligt förflutet till en bättre framtid. Istället menar han att anarkismen har en dualistisk syn, vars utgångspunkt är att det oftast inte sker någon utveckling alls:

Principerna auktoritet och frihet, regeringsmakt och uppror, stat och samhälle står i ständig motsättning till varann. Den spänningen löser sig aldrig. Mänskligheten rör sig ibland i ena riktningen, ibland i andra... Vi kan inte göra några användbara förutsägelser av framtiden, och vi kan inte vara säkra på att världen kommer att bli bättre. Vårt enda hopp är att kunskap och medvetenheten ska öka, så att folk blir mer medvetna om att de kan ta vara på sig själva utan något behov av myndighet.

Den franske sociologen Michel Foucault (1926-1984) har gått ett steg längre, och utarbetat en syn som mer skulle kunna sägas representera ett slags negativ anarkism. Han menade att den sociala världen består av ett kalejdoskop av maktstrider som aldrig kommer att kunna betvingas. Allt som kan göras är att uppmuntra ett motstånd överallt där makt uppkommer. Foucaults ståndpunkter brukar räknas till postmodernismen, en filosofisk riktning som menar att ingenting kan sägas om den materiella världen och att alla teorier i princip är lika mycket värda. Postmodernism och anarkism, särskilt den mer flytande och ateoretiska, skulle med andra ord kunna sägas stå ganska nära varandra.

Denna mer villkorliga och pragmatiska historiesyn är i linje med anarkismens allmänna tendens att ta avstånd från fasta teorier som bara skulle begränsa anarkismen. Men detta gör också att anarkismen verkligen reduceras till ett ideal, en utopi, en förhoppning, eller en ”vacker blomma utan någon rot i tillvarons materiella villkor”.

Eller med andra ord: Anarkismens berättigande genom att utarbeta en historiesyn spårar ur i idealism. Men anarkismens berättigande genom att förneka värdet av en historiesyn spårar ur i en ännu kraftigare idealism.

Marxismens syn

Även om Bakunin på ett ställe säger att ”mänsklighetens hela intellektuella och moraliska, politiska och sociala historia är en återspeglning av dess ekonomiska historia” så är det just en sådan koppling som fattas i anarkistisk teori.

Ett problem med anarkismen är att den ser stat, auktoritet, makt och även moraliska principer (t ex frihet och jämlikhet) som absoluta kategorier utan socialt eller historiskt innehåll. Staten är dålig som stat, oavsett vilken klass den baserar sig på om den nu baserar sig på någon klass överhuvudtaget.

Dessa absoluta moraliska principer, denna uppdelning mellan det naturliga och det konstlade, återkommer i nästan alla idealistiska teoribildningar. Den utopiska socialismen såg kapitalismen som något onaturligt för mänskligheten. De borgerliga ekonomerna ser de borgerliga institutionerna som de "naturliga" och alla andra institutioner som uppträtt under historiens gång som konstlade. Teologerna ser varje religion som inte är deras egen som en uppfinning av människorna, medan deras egen religion är en uppenbarelse av Gud. Osv.

Ett annat gemensamt drag hos anarkismen är att när den pratar om högre eller lägre samhällsliga former (oavsett om utvecklingen av dessa går mot allt högre former eller om den går fram och tillbaka) så menar den en högre eller lägre form av moral eller sociala relationer (jämlikhet och/eller frihet).

Marxister har en annan uppfattning och menar att varje mänsklig princip måste ses i sitt historiska och miljömässiga sammanhang. Utveckling sker framför allt genom en utveckling av produktivkrafterna. Sedan behöver detta ju inte ackompanjeras av en motsvarande utveckling av moralen. Tvärtom visar klassamhällets och kapitalismens historia att människan har utvecklat produktivkrafterna genom att delvis negerat den sociala sidan i sin egen mänsklighet (s k alienation eller förfrämligande).

I *Filosofins Elände*, som är en polemik mot Proudhon, skrev Marx:

Herr Proudhon, ekonomen, har mycket väl förstått att människorna tillverkar kläde, linne, siden under bestämda produktionsförhållanden. Men vad han inte förstått är att dessa bestämda, sociala förhållanden lika väl är produkter av människorna som kläde, linne etc. De sociala förhållandena är intimt förknippade med produktivkrafterna. I och med förvärvandet av nya produktivkrafter förändrar människorna sitt produktionssätt och med förändringen av produktionssättet, av sättet att vinna sitt livsuppehälle, förändrar de alla sina samhällsliga förhållanden. Handkvarnen ger ett samhälle med feodalherrar, ångkvarnen ett med industrikapitalister.

Men samma människor som utformar de sociala förhållanden i överensstämmelse med sitt materiella produktionssätt utformar också principerna, idéerna, kategorierna i enlighet med sina samhällsliga förhållanden.

Dessa idéer, dessa kategorier är alltså lika litet eviga som de förhållanden de uttrycker. De är historiska och övergående produkter.

Enligt marxismen nödvändiggörs klassamhället historiskt sett inte av att människor inte är tillräckligt upplysta utan av krassa materiella villkor, att ekonomin är outvecklad och inte kan garantera välbefinnande åt alla. På samma sätt kan människors bristande upplysning och staten förklaras av ojämlikheten och de materiella förhållandena. Vi får då också att en ohierarkisk organisationsstruktur, där alla positioner kan roteras, förutsätter en högre ekonomisk utvecklingsform än kapitalismen², där i princip alla har en högre utbildning. I organisationer (t ex de revolutionära under kapitalismen) som inte verkar under sådana förhållanden behövs sålunda en ledning, en viss form av hierarki, etc.

Samtidigt har klassamhället och kapitalismen utvecklat produktivkrafterna, vilket lägger den nödvändiga ekonomiska grunden för ett "högre", kommunistiskt utvecklingsstadium – "högre" den här gången både i bemärkelsen "högre" nivå på produktivkrafterna och en "högre" moral.

I den materiella världen finns inga rena kategorier och det finns inte någon enkel moralisk mall som kan vägleda ens handlingar. Det vet alla som någon gång erfarit att olika moraliska

principer som man hållit som självklara kommit i motsättning till varandra. Verkligheten är alltför komplex för att kunna fångas i sådana enkla påståenden som att ”ändamålet alltid helgar medlen” eller att ”ändamålet aldrig helgar medlen”, även om båda kan tyckas vara rimliga. Mål och medel utgör en helhet. Men i vissa situationer, främst då mål och medel kommer i motsättning till varandra, måste man kanske betona den ena sidan av denna helhet mer än den andra.

Självklart måste ett samhälle eller en politisk rörelse bygga på vissa moraliska principer, de är nödvändiga beståndsdelar i människors sociala vara. Men vilka dessa är kommer att variera mellan olika samhällen, mellan olika situationer och mellan olika klasser – moralen är socialt, historiskt och kulturellt betingad. I ett fattigt agrart eller halvindustriellt samhälle kommer en annan moral att råda än i ett samhälle som kan tillfredsställa alla behov. I krig gäller andra spelregler än i fredstid, o s v. Det finns ingen Naturlig eller Absolut Moral av typen ”individens rättigheter är alltid okränkbara” som kan gälla överallt.

Om man är anarkist och samtidigt accepterar den historiematerialistiska tesen har man delvis lämnat anarkismen. Att legitimera ståndpunkten att ett statslöst samhälle kan växa fram omedelbart ur det kapitalistiska med materialistisk argumentation leder till självmotsägelse. Någon form av idealism är nödvändig för att dels förneka behovet av en stat ens under en övergångsperiod och dels prata om en av tid och rum oberoende jämlikhet och frihet.

Klassbas

Enligt den materialistiska uppfattningen måste en politisk riktning i första hand bedömas på grundval av de sociala krafter denna riktning reflekterar och har sina rötter i, och först i andra hand på basis av dess program och de åsikter den för fram.

Det vi först måste bestämma är anarkismens klassbas. För marxister kommer klass före andra intresseuppdelningar. Under kapitalismen finns i princip bara två ”riktiga” klasser, med tydligt definierade intressen som står mot varandra: bourgeoisien – de som exploaterar i kraft av sitt ägande av produktionsmedel – och proletariatet – de som blir exploaterade genom att de tvingas sälja sin arbetskraft. Det är till dessa två klasser som olika politiska riktningar, även de som försöker inta ett slags ”mellanställning”, måste förhålla sig.

Anarkismen skulle då kunna sägas utgöra en riktning inom arbetarrörelsen. En del av anarkismen, dess mest individualistiska del, skulle dock svårligen kunna definieras som en arbetarrörelseriktning (detta även om vi definierar bort ”anarko-kapitalisterna” från anarkismen). Detta motsägelsefulla drag hos anarkismen visar att den, till skillnad från de flesta andra politiska strömningar, har en ganska ”lös” klassbas.

Anarkismen har följaktligen aldrig riktigt baserat sig på arbetarklassen. När anarkister pratar om att vända sig till arbetarklassen brukar de ofta ha en i jämförelse med marxismen bredare definition av denna klass, dit de inräknar i princip alla utom bourgeoisien (”de som arbetar för sitt uppehälle”).

Förborgerligade arbetare?

Vissa anarkister uppvisar ibland ett rent förakt mot arbetarklassen. Bakunin hyllade exempelvis trasproletariatet, de utslagna skikten i samhället, ”för det är där och endast där och inte i arbetarmassans förborgerligade skikt, som den kommande sociala revolutionens anda och kraft tillfinnandes.” I *Autonomt Info* nummer 10 (1995) presenterar de danska autonoma en liknande syn:

Ser vi däremot till den internationella situationen idag är det för oss klart att den danska arbetarklassen har mycket att förlora och lite att vinna i händelse av en socialistisk omvälvning och därför knappast kan anses som en objektiv revolutionär kraft... Som situationen ser ut idag, är en allians

mellan arbetarklassen i nord och syd illusorisk...

Vi ser i långt högre grad att en revolutionär potential finns att finna bland de så kallade marginaliserade grupperna, som utgör en allt större andel av befolkningen. I det så kallade 2/3-samhället ser vi en arbetarklass som har allierat sig med borgerskapet i kampen mot det 'obrukliga' trasproletariatet. De försöker krampaktigt att hålla fast vid rätten till arbete, av rädsla för att mista sina privilegier... Kampen om rätten till arbete och högre lön har således fått en allt överskuggande karaktär, både för den enskilde, men också för fackföreningsrörelsen och den partiorganiserade vänsterflygeln. Parollen: 'arbete åt alla' och om högre löner är inte vår...

I stället skulle socialister här hemma koncentrera sig på kampen mot t ex rasism, sexism och andra former av förtryck, och för mera demokrati, en renare miljö osv...

Dessa slutsatser liknar mycket de analyser som har gjorts av reaktionära borgerliga ekonomer, som vill se en motsättning mellan sk "insiders" och "outsiders" där "insiders" utgörs av de som har en fot inne på arbetsmarknaden och som genom att hålla upp lönerna stänger ute "outsiders" från arbetsmarknaden. Slutsatsen som dessa ekonomer drar är att lönerna måste sänkas!!!

Marxister har å sin sida alltid hävdade att bara världsproletariatet (och inte i sig enskilda nationella arbetarklasser) har potentialen att utgöra den verkligt revolutionära klassen i dagens globaliserade kapitalistiska samhälle. Andra skikt i samhället kan vara viktiga allierade mot borgarklassen. Men det är bara arbetarna som besitter den kollektiva styrkan, genom att i tusentals finnas på fabriker och arbetsplatser, att utmana kapitalets diktatur.

Problemet med t ex trasproletariatet är att det inte innehar den ekonomiska makt som lönearbetarna potentiellt besitter (som de kan utöva i exempelvis en strejksituation). Både trasproletariatet, mellanskikten och småbourgeoisien har alltid utgjort ganska splittrade och rörliga sociala grupper, som pendlat mellan huvudklasserna i samhället.

Att borgarklassen allierar sig med privilegierade arbetare mot andra förtryckta grupper är något som redan Lenin analyserade. Men borgarklassen har mer raffinerade metoder än så när den försöker spela ut olika arbetarskikt och/eller förtryckta grupper mot varandra. Den kan också försöka använda sig av existensen av billig och underbetald arbetskraft för att försöka sänka lönerna för de bättre betalda arbetarna. Det är inte heller sällan som kapitalister anlitar trasproletariatet som strejkbrytare och beståndsdelar i reaktionära chockgrupper.

På kort sikt kan vissa arbetargrupper tjäna på att alliera sig med borgarklassen, men detta kommer att vara på bekostnad av proletariatet som helhet och andra förtryckta. På lång sikt kommer alla arbetargrupper att förlora på inre splittring och klasskollaborationen.

Det enda sättet att ena det internationella proletariatet är dels att alltid stödja alla arbetargrupper i konflikt med kapitalisterna då de kämpar för bättre villkor, dels att ovillkorligen stödja alla förtryckta gruppers rättigheter (t ex förtryckta nationers rätt till självbestämmande, den koloniala kampen, kvinnokampen och homosexuellas rättigheter) samt dels genom att arbeta för att utplåna förtryckande strukturer inom de egna organisationerna.

Social bas

Den sociala uppskiktningen är dock, som redan antytts, mycket mer komplex än vad klassbegreppet antyder, och det kommer avspeglas i att samma klass kan inbegripa ganska skiftande politiska riktningar. För arbetarklassens del är det främst tre aspekter jag vill lyfta fram:

1) Proletariatet är en motsägelsefull klass genom att den å ena sidan är en del av kapitalismen och därför tvingas kämpa för sina klassintressen efter de spelregler som sätts upp av detta system samt å andra sidan att den potentiellt också är en revolutionär klass. Denna arbetarklassens dubbelroll ger logiskt sett upphov till de tre "huvudstrategierna" vi talade om i förra

artikeln: reformismen som begränsar sig till kapitalismens ramar, anarkismen som bara vill betona det revolutionära slutmålet samt marxismen som försöker hitta en brygga mellan dessa två.

2) Olika arbetarrörelseriktningar kommer att basera sig på olika sociala skikt, både inom sin huvudklass och utanför (i så fall på grupper som står nära arbetarklassen). Så stödjer sig t ex reformismen främst på arbetararistokratin och arbetarbyråkratin i de imperialistiska länderna, medan marxismen försökt basera sig på världsproletariatet som helhet med betoning på de mest förtryckta grupperna. Anarkismen har å sin sida främst grundat sig på olika småborgerliga och halvproletära grupper som befunnits i en process att förvandlas till rena lönearbetare.

3) Olika arbetarrörelseriktningar kommer att vara olika dominerande under olika tidsperioder. Reformismen har kommit att dominera arbetarrörelsen när kapitalismen nått en viss utvecklingsnivå och befunnit sig i en mer stabil fas. Marxismen kan å sin sida göra viktiga insteg i revolutionära perioder, när kapitalismen befinner sig på fallrepet. Anarkismens historia avslöjar under vilka förhållanden denna riktning haft sin blomstertid.

Som rörelse uppstod anarkismen ungefär i mitten av 1800-talet med uppkomsten av storkapitalet, som kom att dominera samhället mer och mer. Anarkismen representerade ett slags uppror från småföretagare, hantverkare och andra mellanskikt mot att de förlorade sina positioner i samhället. Arbetarklassen och arbetarrörelsen var fortfarande ganska ”omogen”, och anarkistiska idéer kunde vinna ett visst gehör även där.

Anarkismen har historiskt sett varit starkast i de länder där industrin var minst utvecklad, och där arbetarklassen var som svagast. Ett av anarkismens starkaste fästen var Jurafederationens hantverkare i Schweiz. När framåtskridandet uppslukade anarkisternas fädernesländer och när arbetarklassen växte sig allt starkare, förlorade anarkismen sina viktigaste stödjepunkter. Visserligen stod Barcelonas fabriksarbetare kvar under anarkosyndikalistisk ledning ända fram till 1939, men de var till stor del andalusiska bönder som fördrivits från jorden av fattigdomen. CNT var fast rotad bland de fattiga lantarbetarna, där minnet av den gamla kooperativa bygemenskapen levde kvar.

Småborgerlig socialism

Vi kan med andra ord konkludera att anarkismen representerar ett slags ”småborgerlig socialism” inom arbetarrörelsen. Den är anti-kapitalistisk, men inte på samma sätt som marxismen. Dess anti-kapitalism har nämligen ett förkapitalistiskt drag, vilket avspeglas i dess individualism, dess lokalism, dess småborgerlighet, dess skepsis mot både det moderna centraliserade storkapitalet och mot den moderna kollektivt organiserade arbetarklassen.

Men tiden går inte baklänges, vilket gör anarkismens anti-kapitalism i grunden utopistisk och idealistisk. Den väljer att blunda för de verkliga historiska omständigheterna och betonar istället helt aktörens, viljans och idéernas roll. Historiskt sett representerar anarkismen ett slags revolt från samhällsgrupper som varit på väg att dö ut och/eller som haft en oklar och flytande klassposition. Denna rörlighet i anarkismens sociala bas skulle också kunna förklara dess flytande politiska hållning.

Anarkismens framtid

Idag när arbetarklassen är mycket starkare och de skikt anarkismen baserat sig på har marginaliserats är det svårt att se hur anarkismen skulle kunna vinna något masstöd. Tillfälliga och mindre uppsving för anarkismen är dock fortfarande ganska troliga, och då antagligen främst bland grupper utan någon stark anknytning till den organiserade arbetarklassen; studenter, arbetslösa, halvt utslagna skikt, osv.

En intressant aspekt av anarkismen under efterkrigstiden är att den fått sitt största stöd bland

ungdomar, då främst bland mellanskiktsungdomar. Och ungdomar utgör en ganska rörlig grupp i samhället – vilken är mindre konservativ, mer beredd att pröva nya idéer och ännu inte lika knuten till de etablerade institutionerna (inklusive den organiserade arbetarrörelsen). Det är också främst bland ungdomar som marxismen kunnat vinna nya anhängare. Men så blir ju alla ungdomar så småningom äldre.

En framtida möjlig situation som åtminstone teoretiskt måste tas i beaktande är om kapitalismen på en längre krisperiod börjar desintegreras och förfalla i riktning mot lokal uppsplittning, byteshandel och självförsörjning. Dessa förhållanden skulle kunna gynna anarkismen. Men i ett sådant läge är det tveksamt om anarkismen, med dess lokalistiska hållning, skulle utgöra ett progressivt politiskt alternativ.